

برنامه درسی ملی پاسخ به چه سؤال هایی است؟

تبیین کلیت برنامه درسی ملی

هدفها ، انتظارات و جایگاه معلم

دکتر فرخ لقا رئیس دانا
متخصص تعلیم و تربیت

اشاره:

■ برنامه درسی، زمینه و محمل رشد

غایت هر نظام تعلیم و تربیت رشد است؛ رشد به معنای مورد نظر در فلسفه تعلیم و تربیت متکی بر جهان بینی مطرح در نظام به صورت همه جانبه و در ابعاد کمی و کیفی. کار برنامه ریزی درسی، تهیه و تولید برنامه های مناسب و متناسب با یادگیرنده در دوره های متفاوت رشد و دوره های تحصیلی متفاوت مبتنی بر آن است. بنابراین، هر برنامه درسی زمینه ساز و محملی برای رشد یادگیرنده در دوره ای ویژه است. به طور کلی، تمام برنامه های درسی جهاتی را برای رشد یادگیرنده ها پی گیری می کنند که نقطه نهایی و غایی همه جهات، کسب جهان بینی فلسفی و علمی نظام به وسیله آنهاست تا بتوانند با اندیشه ورزی در باب مطالب آموخته شده، به علل و چرایی پدیده ها پی ببرند و با کسب مهارت در چگونگی بهره گیری از آن جهان بینی و شناختها، کیفیت زندگی فردی و اجتماعی خویش را بهبود بخشند. جهان بینی حاصل نمی آید مگر از راه کسب دانش و بینش و فراگیری

برنامه درسی بر بنیادهای کلی و اصولی نظام تعلیم و تربیت هر کشور استوار است. نقطه نهایی و رأس هرم بنیادهای نظام تعلیم و تربیت جهان بینی حاکم بر نظام سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است. جهان بینی در دو بعد اساسی مطرح نظر است: ۱. جهان بینی فلسفی که چرایی پدیده ها را مورد سؤال قرار می دهد و پاسخ مناسب فلسفی متکی بر ایده ها و مستندهای دست اول را در اختیار می گذارد. جهان بینی فلسفی بر مبنای تفکر استوار است و منطق و استدلال را در پاسخگویی به کار می گیرد؛ ۲. جهان بینی علمی که بر چگونگی پدیدایی پدیده ها تکیه می کند و از طریق فرضیه سازی و آزمون آنها و بهره گیری از نتایج به دست آمده نظریه پردازی می کند و با استفاده از تجربیات علمی، ضمن کشف روابط علت و معلولی، به شناخت پدیده ها دست می یابد و بر آن مبنا الگوها، روش، و فنون و توضیحها و تجویزهای لازم را ارائه می کند. اگرچه هر دو نوع جهان بینی بر بنیادهای کلی و اصولی تعلیم و تربیت تأکید دارند، اما از این دو، جهان بینی فلسفی افضل است، زیرا همه هدفها و مقاصد تعلیم و تربیت از جمله چگونگی شناختهای علمی و چگونگی بهره گیری از آنها تحت تأثیر آن قرار می گیرد. برنامه های درسی که مبنای اساسی نظام آموزش و پرورش کشور است، حاصل برنامه ریزی علمی، مبتنی بر دو فلسفه و با اتکا بر شناخت، در هر یک از زمینه های مورد نظر است. روشن است منبع و مرجع استناد کلیه برنامه ریزی ها و برنامه های درسی همان جهان بینی های فلسفی و علمی و هدفها و انتظارات مطرح در آنهاست.

از آنجا که معلمان مجریان اصلی برنامه های درسی و عاملان اساسی برقراری نظام مورد نظر در تعلیم و تربیت نونهالان کشورند، ضروری است برای ایفای نقش مؤثر خویش، از محتوای بنیادهای مورد نظر آگاهی یابند و با هدفها و مقاصد، رویکردها و چشم اندازهای غایی نظام آشنا شوند. در این مقاله، در اندازه مقدور، سعی می کنیم اطلاعات و آگاهی های ضروری را در اختیار خوانندگان علاقه مند که به هر نوع کار شریف علمی اشتغال دارند، قرار دهیم.

کلید واژه ها:

برنامه درسی
زمینه و محمل
رشد، مبنای
فلسفی و علمی
نظام تعلیم و
تربیت اسلامی،
هدفها، نیازها
و انتظارات در
برنامه درسی
ملی، رویکردها
و اصول حاکم بر
برنامه های درسی

چگونگی بهره‌گیری از دانش و بینش کسب شده در زندگی.

کسب دانش حاصل ممارست در آموختن مسائل مورد یادگیری و کسب بینش حاصل تجربه اندوزی در همان زمینه است، و نتیجه دانش و بینش برای هر فرد، زمینه کسب نگرش او به زندگی را فراهم می‌کند. لذا تمام برنامه‌های آموزشی و درسی هدف غایی رشد را در جهات دانشی، بینشی و نگرشی پی‌گیری می‌کنند. در صحنه رشد، ارتقای هوش عمومی، هوش هیجانی و عاطفی هر دو مورد اعتنا هستند. توجه به ابعاد چندگانه رشد یادگیرنده موجبات کسب مهارت‌های فردی، اجتماعی، سیاسی، فرهنگی و اقتصادی را فراهم می‌کند. در یک جمله می‌توان گفت، هر برنامه درسی زمینه‌ساز و محمل رشد همه جانبه یادگیرنده در موضوع مورد یادگیری است.

برنامه درسی طرح جامع ترسیم شده برای پی‌گیری فرایند یاددهی-یادگیری مشتمل بر خط‌مشی‌های لازم اجرایی برای رسیدن به وضعیت مطلوب موردنظر نظام آموزش و پرورش است. برنامه درسی چارچوبی را به دست می‌دهد که حاوی مقاصد، هدف‌ها، استانداردها و شاخص‌های مطلوب نظام متناسب با یادگیرنده‌ها در دوره‌ها و پایه‌های متفاوت تحصیلی است. ارتباط‌های طولی و عرضی، پیش‌نیازها و زمینه‌سازهای یادگیری، در این چارچوب مشخص هستند، ضمن آنکه سیاست‌های حوزه‌های برنامه‌ریزی درسی نیز در آن تبیین شده‌اند. به علاوه، هر برنامه درسی به تفصیل کلیه فعالیت‌های یاددهی و یادگیری، وسایل و ابزارهای آموزشی، راهبردها و رویکردها و

شرایط اجرای برنامه را نیز تحت پوشش دارد.

■ مبانی فلسفی و علمی نظام تعلیم و تربیت اسلامی

فلسفه نظام تعلیم و تربیت جمهوری اسلامی ایران که حاوی چشم‌انداز برنامه درسی ملی است، دورنمایی از افق برنامه‌ریزی و برنامه‌های درسی و تربیتی را نشان می‌دهد. چشم‌انداز حاوی

عمل در زندگی انسانی. این فلسفه حاوی دیدگاه نظام نسبت به خدا، انسان، طبیعت و جامعه است و مبین جایگاه علم، اخلاق و دین و مذهب، نوع جهان‌بینی اسلامی و نوع نگرش موردانتظار از معلم و مربی، و یادگیرنده و متربی در این فلسفه تبیین شده است و نهایت انتظار آن پرورش افرادی فکور، عاقل و اندیشه‌ورز است. دستیابی به

ارزش‌های اسلامی، ملی و انقلابی است و ارزش‌ها چیزی نیست جز آموزه‌های اصیل دینی و اخلاقی، زمینه‌ساز تفکر، و راهبردهایی برای

خودباوری عمیق و ریشه‌ای و نفس مطمئنه براساس آموزه‌های اسلامی، غایت نهایی این فلسفه است. نوع تلقی از مربی و متربی در این فلسفه

نقطه نهایی
و رأس هرم
بنیادهای نظام
تعلیم و تربیت
جهان‌بینی حاکم
بر نظام سیاسی،
اقتصادی، اجتماعی
و فرهنگی است

نهفته است (این مبانی نیز در ۱۸ بند، در ص ۲۶-۲۵ همان منبع قابل دسترسی است).

● **مبانی روان‌شناختی** مشتمل بر گزاره‌های کاربردی روان‌شناسی در برنامه‌ریزی درسی است (گزاره‌ها در ۲۱ بند در ص ۲۸-۲۷ همان منبع قابل مراجعه است).

● **مبانی جامعه‌شناختی** به طرح گزاره‌هایی در ارتباط با کاربرد یافته‌های جامعه‌شناسی در برنامه‌ریزی درسی پرداخته است. (این گزاره‌ها نیز در ۱۶ بند، در ص ۳۰-۲۹ همان منبع آمده است).

■ **رویکرد و اصول حاکم بر برنامه‌های درسی**

روح حاکم بر عناصر برنامه و جهت‌گیری‌های کلی آن همه در رویکرد برنامه درسی ملی آمده است (برنامه درسی ملی، ۱۳۹۱). رویکرد کلی در برنامه درسی ملی فطرت‌گرایی توحیدی است که جهت شکوفایی فطرت الهی انسان در آن برنامه زمینه‌سازی شده است. نگاه به انسان در این رویکرد جامع و کامل است و رشد او در همه ابعاد کمی و کیفی را در نظر دارد. در این رویکرد، دانش‌آموز در هر سطح، به عنوان متربی، امانتی الهی محسوب می‌شود. وظیفه اصلی معلم در این رویکرد هدایت متربی در جهت رشد و کمال‌یابی همه‌جانبه است. در این رویکرد کل نظام هستی، محیط یادگیری است و روش‌های متنوع، تعقل، تجربه، گفت‌وگو، مباحثه، تهذیب نفس و... تأکید می‌شوند. خودارزیابی و ارزش‌گذاری نیز دو وجه اساسی برای آزمون درجه

واقعیات جهان مشتمل بر دوازده بند است (طرح جامع تحول بنیادین برنامه‌های درسی و تربیتی ۱۳۸۸ ص ۱۶).

● **مبانی انسان‌شناختی** درباره واقعیت وجود انسان برگرفته از تعالیم و معارف اسلامی و مباحث مرتبط با تربیت انسان با رویکرد اسلامی است (این مبانی مشتمل بر سی‌ودو بند در همان منبع صص ۱۹-۱۷ ذکر شده است).

● **مبانی معرفت‌شناختی** تبیینی از شناخت آدمی و حدود و ثغور آن در مباحث فلسفی است به نوعی که تمایز آن با مبانی انسان‌شناختی آشکار است (این مبانی مشتمل بر ۱۳ بند در همان منبع ص ۲۰-۱۹ قابل دسترسی است).

● **مبانی ارزش‌شناختی** مشتمل بر گزاره‌هایی است درباره منابع، ویژگی‌ها و مصادیق ارزش‌ها در ارتباط با عرصه‌های چهارگانه: خدا، خود، خلق و خلقت (منابع و ویژگی ارزش‌ها در ۹ بند ص ۲۱-۲۰ و مصادیق ارزش‌ها در سه مجموعه الف و ب و ج در ۶۵ بند، ص ۲۵-۲۱ قابل مراجعه است).

● **مبانی دین‌شناختی** حاوی مباحثی درباره شأن و جایگاه دین اسلام و مقاصد تربیتی آن در ارتباط با برنامه‌های درسی است. مقصد نهایی از تربیت انسان و طرز تلقی اسلام نسبت به مربی و متربی، مواد آموزشی و سوگیری‌های دینی - اسلامی نسبت به اتخاذ شیوه‌های یاددهی - یادگیری در این مبانی

اگرچه هر دو نوع جهان‌بینی بر بنیادهای کلی و اصولی تعلیم و تربیت تأکید دارند، اما از این دو، جهان‌بینی فلسفی افضل است، زیرا همه هدف‌ها و مقاصد تعلیم و تربیت از جمله چگونگی شناخت‌های علمی و چگونگی بهره‌گیری از آن‌ها تحت تأثیر آن قرار می‌گیرد

کاملاً روشن و لذا نقش هر یک نسبت به تأمین آن مبانی نیز مشخص است.

در کل، مبانی فلسفی و علمی نظام تعلیم و تربیت اسلامی شامل موارد زیر است:

● **مبانی هستی‌شناختی** درباره حقیقت وجود و احکام کلی آن و

تحقق هدف‌ها در این رویکرد است (همان ص ۳۱-۳۰).

اصول حاکم بر برنامه‌های درسی و تربیتی در برنامه درسی ملی عبارت‌اند از:

دین‌محوری، تقویت هویت ملی، اعتبار نقش محوری معلم و مربی، جامعیت، توجه به تفاوت‌ها، توازن و تعادل، یادگیری مادام‌العمر و اصل مشارکت و تعامل (همان، ص ۳۳-۳۱).

■ هدف‌ها، نیازها و انتظارات در برنامه درسی ملی

هدف‌ها در برنامه درسی ملی مبین مختصات مطلوب و ویژگی‌های مورد انتظار برون‌داد نظام آموزش و پرورش است و جهت‌دهی‌های گزینش و سازمان‌دهی محتوا، روش‌ها و منابع یادگیری را تعیین می‌کند. هدف‌ها در سطوح غائی، تفصیلی و جزئی، با توجه به پنج عنصر علم، تفکر و تعقل، ایمان، عمل و اخلاق در چهار عرصه ارتباط تربیتی با خود، خدا، خلق و

خلقت بیان شده است. نکته قابل توجه آن که ارتباط با خدا محور و مبنای سایر ارتباطات است (همان ص ۳۸-۳۵).

نیازها، انتظارات و توانایی‌های متریبان به طور تفصیلی در سند برنامه درسی ملی آمده است:

نیازها در ۳۶ بند (صفحات ۴۰-۳۹)؛ انتظارات در ۲۷ بند (صفحات ۴۲-۴۱)؛ توانایی‌ها در ۹ بند (صفحه ۴۲).

نیازها و انتظارات جامعه نیز در این سند ذکر شده است (صفحات ۴۵-۴۲). اهداف تفصیلی فعالیت‌ها در دوره‌های پیش‌دبستانی، ابتدایی و متوسطه نظری و فنی و حرفه‌ای نیز به صورت جدول‌های جداگانه دویعدی، مشتمل بر عناصر پنج‌گانه (علم، تعقل و تفکر، ایمان و باور، عمل و اخلاق) و چهار عرصه (رابطه با خویشان، رابطه با خدا، رابطه با خلق و رابطه با خلقت و طبیعت (صفحات ۶۲-۵۰) به طور مشروح ذکر شده است.

در این سند، علاوه بر موارد

ذکر شده، ساختار، زمان و محتوای آموزش، حوزه‌های یادگیری، صلاحیت‌ها و اصول انتخاب و سازمان‌دهی محتوای آموزش هم به تفصیل بیان شده است. راهبردهای یاددهی-یادگیری، ارزشیابی پیشرفت تحصیلی و فرایند تولید برنامه‌ها و مواد و رسانه‌های درسی و تربیتی، استلزامات و اقتضات اجرایی و فرایند ارزشیابی برنامه درسی ملی و اصلاح آن از دیگر موارد تبیین شده در این سند است.

معرفی مختصر و فشرده سند برنامه درسی ملی در این مقاله، نشانگر اهمیت این سند و ضرورت آگاهی کامل معلمان گرامی نسبت به مفاد آن است. بدون مراجعه به مفاد سند برنامه درسی ملی و کسب دانش و بینش لازم نسبت به چرایی و چگونگی استفاده از آن، بدون شک زحمات بی‌شائبه معلمان، به نحو مطلوب، اثربخش نخواهد بود. امید آن که با در دست داشتن این سند روز به روز بیشتر شاهد ارتقای کیفیت یاددهی-یادگیری باشیم.

جهان‌بینی حاصل‌نمی‌آید مگر از راه کسب دانش و بینش و فراگیری چگونگی بهره‌گیری از دانش و بینش کسب شده در زندگی

معلم‌گرامی آیامی‌دانید هر برنامه درسی، رسیدن به چهار مؤلفه را در پایان هر دوره آموزش، از دانش‌آموختگان انتظار دارد:

۱. دانشی که در ارتباط با موضوع، در محدوده زمانی مشخص، باید بیاموزند؛
۲. سطحی از درک و فهم مسائل مرتبط با موضوع که باید به آن نایل شوند؛
۳. مهارتی که برای کاربرد آموخته‌ها در عمل باید به دست آورند؛
۴. نگرش‌هایی که برای پیشرفت یادگیری در موضوع باید کسب کنند

منابع.....

۱. طرح جامع تحول بنیادین برنامه‌های درسی و تربیتی. ۱۳۸۸. سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
۲. برنامه درسی ملی مصوب شورای عالی آموزش و پرورش. ۱۳۹۱.